

ANALIZA KONFLIKTA V MAKEDONIJI

Povzetek. Članek obravnava genezo in razvoj znotraj-državnega, nasilnega medetničnega konflikta v Makedoniji v letu 2001. Do leta 2001, celo desetletje po razpadu Jugoslavije, se je Makedonijo navajalo kot vzorčni primer razmeroma uspešnega sobivanja dveh etničnih skupnosti, makedonske in albanske. Prav tako je veljalo, da se je Makedonija osamosvojila kot dotlej edina država na ozemlju nekdanje Jugoslavije brez oborožene nasilja. V članku so analizirane tudi okoliščine, ki so pripeljale do tega, da so medetnične napetosti leta 2001 prerasle v oboroženi spopad med makedonskimi varnostnimi silami in albanskimi uporniki. Poleg tega analiza vključuje tudi razreševanje konflikta oziroma pokonfliktno urejanje problema v luči novega mednarodnega varnostnega okolja, v katerem se je znašla mlada makedonska država.

Ključni pojmi: Makedonija, Zahodni Balkan, grožnje varnosti, analiza konfliktov.

324

Uvod

Kljub dejstvu, da je uporaba sile v mednarodni skupnosti strogo regulirana, je zgodovina mednarodnih odnosov, tudi Evrope, zaznamovana z oboroženimi konflikti.¹ Med hladno vojno do izbruha neposrednega oboroženega konflikta med glavnima protagonistoma, Sovjetsko zvezo (SZ) in Združenimi državami Amerike (ZDA), sicer ni prišlo, sta se pa hladnovojna nasprotnika zapletala v vrsto konfliktov v tretjih državah v t. i. nadomestnih

* Dr. Anton Grizold, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Rok Zupančič, diplomirani politolog s področja mednarodnih odnosov in obramboslovja na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Vojna kot instrument politike nacionalnih držav je bila prvič prepovedana l. 1928 z Briand-Kellogovim paktom; pogodba je bila zavezujoča le za države podpisnice. Z Ustanovno listino Združenih narodov je bila prepoved zateči se k vojni razširjena in legitimizirana širše v mednarodni skupnosti z izjemo dveh primerov: a) Ustanovna listina dovoljuje individualno ali kolektivno obrambo v primeru oboroženega napada, dokler Varnostni svet ne sprejme ukrepov, ki so potrebni za vzpostavitev mednarodnega miru in varnosti (51. člen), b) če take ukrepe (torej tudi oborožen napad) avtorizira Varnostni svet, da bi bil ponovno vzpostavljen mednarodni mir in varnost (43. člen).

vojnah (*proxy wars*). Ob meddržavnih oboroženih konfliktih med hladno vojno pa so v (nacionalnih) državah tleli in se razvijali znotrajdržavni konflikti, ki takrat zaradi (razmeroma) nedotakljivega koncepta nacionalne suverenosti niso pritegnili širše pozornosti. O njih se v tedaj bistveno bolj kot danes državnocentrični mednarodni skupnosti ni dosti govorilo, niti se jim v obdobju blokavske delitve ni posvečalo večje pozornosti. Težko namreč ugovarjamo hipotezi, da odločilni akterji mednarodnih odnosov (kljub hitremu kakovostnemu in številčnemu povečevanju drugih subjektov) tedaj niso bile države.

Mednarodno okolje se je po koncu hladne vojne bistveno spremenilo in varnostna paradigma (izzivi, problemi, ogrožanje varnosti, odzivi, procesi in institucije) je začela dobivati pomembne nove značilnosti (Grizold, 2005: 7). Glavni vir groženj novemu mednarodnemu okolju ne predstavljajo več oboroženi spopadi med državami, ampak so postali pomembnejši oziroma za mednarodni mir in varnost nevarnejši konflikti znotraj držav. Nicholson (1996: 14) npr. izpostavlja, da so »nedržavne vojne« (*non-state wars*) glavna oblika (sodobnega) političnega nasilja. Podobno meni Holsti (1996: 14), ki ugotavlja, da je v večini vojn 20. stoletja ena skupnost znotraj države zavrnila (oz. zavračala) vladavino druge skupnosti v tej državi, torej je šlo za notrajni ne pa za meddržavni konflikt.² T. i. »nove vojne« lahko razložimo zgolj v kontekstu globalizacije: povečana medsebojna povezanost sveta je namreč pomenila, da so se ideološkimi in/ali ozemeljskimi razdorom v zadnjih desetletjih, torej v dobi globaliziranega sveta, pridružili politični razdori med kozmopolitizmom (temelječem na vključujočih, multikulturnih vrednotah) in politikami partikularnih identitet. Prepad med tistimi, ki so del globalnih procesov, in tistimi, ki so iz njih izključeni, podpihuje vojne, v katerih prihaja do izgonov, prisilnega preseljevanja in množičnih pobojev, kakor tudi različnih oblik političnega, psihološkega in gospodarskega pritiska (Kaldor v Baylis, Smith, 2001: 269). Pristojnost za spopadanje z znotrajdržavnimi konflikti je bila v skladu s hladnovojno maksimo o nevmešavanju v notranje zadeve izključno v rokah države same, s koncem hladne vojne pa so se ključni zastoji oz. »mrtve točke«, ki so preprečevali uveljavljanje konceptov nedeljive varnosti in (so)odgovornosti vseh akterjev v mednarodnih odnosih za mir v svetu, začeli preseirati.

Koncept preprečevanja in reševanja konfliktov med hladno vojno je bil neločljivo povezan s takratnimi principi mednarodnih odnosov, katerih temeljni kategoriji sta bili suverenost držav in njihova ozemeljska celovitost. Pristop preprečevanja konfliktov oz. preventivnega ukrepanja generalnega sekretarja Organizacije združenih narodov (OZN) v letih 1953–61 Daga

² Med letoma 1945 in 1995 je bilo 164 vojn; v 77 % vojn je šlo za znotrajdržavni, ne pa meddržavni konflikt. Vojna je bila po tem metodološkem aparatu opredeljena kot konflikt, ki je zahteval vsaj 1000 mrtvih letno (Holsti, 1996: 14).

Hamarskjölda je temeljil na t. i. »horizontalnem pristopu«, ki je predpostavljal predvsem preprečevanje širjenja nasilja prek državnih meja.³ Po koncu hladne vojne se je v konceptih preprečevanja in reševanja konfliktov začel uveljavljati še »vertikalni pristop«, ki dopolnjuje oz. razširja »horizontalni pristop«, in sicer tako, da se mednarodna skupnost za konflikt začne (v skladu z njim) zanimati že na točki, ko se konflikt še ne razširi prek meja (na druge države), torej še v fazi, ko gre za »notranjepolitično zadevo«. Temeljna razlika med obema konceptoma je v njunem odnosu do načela suverenosti držav(e) – če se je »horizontalni« načeloma sploh ne tiče, je pri »vertikalnem« pomembno to, da se dotika področij, ki spadajo v pristojnost države.

Sodobni konflikti, tako nasilni kot nenasilni, imajo transformacijske posledice, ki spreminjajo cilje in vrednote vpletenih vanje, njihove medsebojne odnose ter posledično tudi socialne strukture na mikro- in makroravni. Kljub poplavi literature o reševanju konfliktov (*conflict-resolution*) je treba ugotoviti, da večina konfliktov ni (raz)rešena trajno. Mnogo verjetnejši iztržek je transformacija konflikta (*conflict-transformation*), v kateri notranja dinamika ali zunanja intervencija (ali oba dejavnika skupaj) spremenita naravo konflikta in njegovo agendo tako, da konflikt postane manj uničevalen in bolj obvladljiv.

Zahodni Balkan⁴ je območje, kjer so se grožnje spremenjenemu varnostnemu okolju še posebej nasilno manifestirale. V članku ne bomo preučevali celotnega območja Zahodnega Balkana, ampak se bomo omejili na Makedonijo – državo, ki so jo od razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) do l. 2001 šteli kot »oazo miru«, saj je tamkajšnji konflikt – čeprav je obstajal in celo eskaliral – do tega leta ostal le v latentni fazi. Ugotavljali bomo, ali gre pri konfliktu v Makedoniji za transformacijo konflikta v bolj mirno in obvladljivo (latentno) fazo ali pa so bili temeljni vzroki konflikta dejansko odpravljani. Varnostni položaj vsake države je odvisen od notranjih in zunanjih dejavnikov; v članku so zato analizirani notranji dejavniki, ki izhajajo predvsem (ne pa izključno) iz nasprotij med makedonsko in albansko skupnostjo, analiza zunanjih dejavnikov pa se osredotoča predvsem na težavne odnose Makedonije s sosednjimi državami ter na vpliv nekaterih dogodkov iz neposredne sosesčine Makedonije na njeno varnost in stabilnost. Namen članka je torej analiza oboroženega konflikta⁵ v Makedoniji, ki

³ Hamarskjöld je v rednem letnem poročilu OZN 1959–60 zapisal, da mora biti preventivno ukrepanje na konfliktnem območju v prvi vrsti namenjeno zapolnitvi »vakuumu«, da ta ne bi izzval akcije katere koli velike sile (Väyrynen 2003: 47).

⁴ Na območje Zahodnega Balkana spadajo Albanija, Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Črna gora, Srbija, Makedonija in v skladu z resolucijo Varnostnega sveta Združenih narodov 1244 tudi Kosovo (European Commission, 2008: 2).

⁵ V literaturi o makedonski politični krizi in izbruhu nasilja l. 2001 najpogosteje zasledimo uporabo terminov »oboroženi konflikt« ali le »konflikt«, redkeje tudi »vojna« in »medetnični konflikt«.

bo dala tudi odgovor na vprašanje o vzrokih, zaradi katerih so se albanski uporniki l. 2001 za doseg svojih ciljev zatekli k oboroženemu uporu.

Makedonija v (novem) mednarodnem varnostnem okolju

Za Makedonijo in širšo regijo Zahodnega Balkana se je z razglasitvijo neodvisnosti Kosova oziroma nastankom nove države 17. februarja 2008 na tem območju po mnenju nekaterih končalo zadnje obdobje razpada SFRJ, sočasno pa se je z novo državo na svetovnem političnem zemljevidu začelo novo poglavje za to regijo in širšo mednarodno skupnost. Zadnja faza v politični zgodovini SFRJ potrjuje znano tezo Adama Michnika, da je *nacionalizem zadnji stadij komunizma*. Z uresničitvijo politično-ideološko-zgodovinskega cilja kosovskih Albancev se je tudi v Makedoniji, ki meji na Kosovo, odprlo vprašanje, kakšen vpliv bo imel nastanek nove države na varnostne in politične razmere – tako v Makedoniji kot tudi v neposredni sosesčini, kjer živi albansko prebivalstvo (južnosrbske občine, Črna gora, Grčija). Vprašanje, ki se zastavlja, je, ali se bo Michnikova teza o nacionalizmu kot zadnjem stadiju komunizma manifestirala tudi v primeru Makedonije, saj v tej državi živi relativno številčna albanska manjšina. Ob nastajanju kosovske države je (še zlasti) v tistih državah, ki so do neodvisnosti Kosova zadržane ali ji nasprotujejo, namreč oživila ideja, da samostojno Kosovo ni končni cilj Albancev (in zadnje dejanje jugoslovanske krize), ampak da si Albanci prizadevajo za združitev vseh ozemelj, kjer živijo Albanci, torej za projekt t. i. Velike Albanije.⁶

Makedonija je država, kjer je bilo to vprašanje v zadnjih letih zaradi albanske manjšine še posebej aktualno. Čeprav to državo mnogi, oziraje se na države nekdanje SFRJ, kljub izbruhu nasilja v prvi polovici leta 2001 še vedno obravnavajo kot »oazo miru«, je potrebno ugotoviti, da temeljni vzroki konflikta med etničnima skupnostma še zdaleč niso odpravljeni. To se je nazadnje pokazalo marca in aprila 2008, ko je makedonska vlada zapadla v globoko politično krizo, ki se je razpletla z odločitvijo za predčasne parlamentarne volitve. Deklarirani razlog za odhod Demokratske stranke Albancev (DSA) iz vladajoče koalicije je bilo predvsem domnevno nespoštovanje pravic etničnih manjšin, kar je bil vse od osamosvojitve Makedonije pogost očitek albanskih strank na račun makedonske države. Dodatno oviro pri stabilizaciji države in njenem integriranju v evro-atlantsko »varnostno skup-

⁶ *Koncept Velike Albanije predvideva združitev Albanije s Kosovom, z Albanci poseljenih območij Makedonije, predelov južne Srbije in območij v Grčiji, kjer živijo Albanci. Malo manj ekspanzionistična, zato pa nič manj drzna, je ideja Velikega Kosova, ki predvideva združitev (neodvisnega) Kosova z ozemlji v južni Srbiji in v zahodni Makedoniji, kjer živi pretežno albansko prebivalstvo. Vendar pa, kot kažejo podatki iz raziskave Programa OZN za razvoj (UNDP, 2006: 16), ideja Velike Albanije oz. Velikega Kosova vsaj med kosovskimi Albanci ni zelo popularna – l. 2006 je združitev z Albanijo podpiralo le 2,5 % kosovskih Albancev, samostojno Kosovo pa kar 96 %.*

nost⁷ pa predstavlja dejstvo, da Makedonija na vrhu Nata v Bukarešti aprila 2008 ni dobila povabila za vstop v to organizacijo, kar ima lahko negativne učinke na stabilizacijo političnih razmer in pokonfliktno razreševanje odprtih vprašanj v okviru Ohridskega sporazuma.⁸

Položaj Makedonije na Zahodnem Balkanu močno zaznamujejo tudi težavni odnosi s sosednjimi državami. Odnosi z Grčijo so napeti že vse od razglasitve makedonske neodvisnosti in se vse do l. 2008, ko Makedonija prav zaradi grških zahtev ni dobila povabila za članstvo v Natu, niso pomirili. Grčija vztrajno nasprotuje zahtevam Makedonije po uporabi imena Makedonija, ker po mnenju Grčije tak naziv implicitno vsebuje ekspanzionistično noto, saj je Makedonija tudi ime severnogrške pokrajine, ki naj bi si jo Makedonci skušali priključiti. Zaradi pritiskov Grčije je Makedonija k Ustavi dodala dva amandmaja: Amandma I. določa, da Republika Makedonija nima nikarkršnih teritorialnih pretenzij zoper katero koli sosednjo državo; Amandma II. pa, da se Makedonija, ki se je v ustavi zavezala k skrbi za rojake v drugih državah, ne bo vmešavala v notranje zadeve suverenih držav oz. njihove pravice (Grizold *et al.*, 2007).

Grčija je mejo z Makedonijo zaprla in uvedla gospodarski embargo prvič avgusta 1992 za nekaj mesecev, nato pa spet februarja 1994 za leto in pol (embargo se je končal l. 1995, ko je Grčija priznala Makedonijo pod imenom Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija). Gospodarski ukrepi Grčije, pa tudi mednarodni embargo proti Zvezni republiki Jugoslaviji (ZRJ), so imeli hude posledice za makedonsko gospodarstvo, saj je BDP upadel kar za dve tretjini v primerjavi z obdobjem pred razglasitvijo neodvisnosti (Greco, 1999).⁹

Tudi odnosi z makedonsko vzhodno sosedo, Bolgarijo, niso dosti boljši, čeprav je prav Bolgarija prva priznala makedonsko neodvisnost. Bolgarija zavrača tezi o tem, da so Makedonci etnični distinktiven narod in da je makedonščina poseben jezik z dvema glavnima argumentoma: a) zanikanje obstoja makedonske etnične skupnosti v Bolgariji, b) izraz teritorialnih zahtev

⁷ Varnostna skupnost je v skladu z Deuschovim pojmovanjem taka skupnost, kjer članice te skupnosti vojne nimajo več za sredstvo za reševanje medsebojnih sporov; varnostna skupnost se razvije iz medsebojne odvisnosti med državami, ki jo krepijo naraščajoče medsebojne transakcije, in privede do procesa medsebojne odzivnosti (Deutsch, 1978).

⁸ Uradni vzrok, da Makedonija ni dobila povabila v zvezo Nato, je nerešen spor z Grčijo glede uporabe imena Makedonija. Grčija vztraja, da to ime implicira ekspanzionistične ozemeljske težnje Makedonije po delih ozemlja na severu Grčije, kar Makedonija sicer vztrajno zavrača. Potem ko so makedonski predstavniki predčasno zapustili vrh Nata, je makedonski zunanji minister Antonio Milošoski posvaril, da bi se zaradi zavrnitve Makedonije lahko vnovič razplamtel konflikt na Balkanu (Tuhina, 2008).

⁹ BDP Makedonije l. 1991 je znašal 3,82 milijarde ameriških dolarjev; l. 1993 1,9 milijarde, l. 1994 1,5 milijarde, l. 1996 1,3 milijarde in l. 1997 1,3 milijarde, l. 1999 pa se je spet povzpel na 3,4 milijarde ameriških dolarjev (Stermec, 2004: 29).

do Makedonije, češ da v Makedoniji živijo Bolgari, ne pa Makedonci (Tatalović, 1999: 1048).

Makedonski politični sistem trpi zaradi pomanjkanja preglednosti, zato je korupcija močno razširjena. Korupcija je endemična še posebej v krogih političnih elit: ne le da zaustavlja gospodarski razvoj v državi, temveč s svojo razmahnenostjo predstavlja celo gojišče organiziranega kriminala. Zanimivo je tudi to, da so partnerke v koruptivnih poslih politične stranke tako etničnih Makedoncev kot tudi makedonskih Albancev, torej stranke, ki se javno pogosto medsebojno zoperstavljajo (International Crisis Group, 2002). Eden najbolj znanih škandalov v zadnjih letih, ki je močno omajal mednarodni ugled in stabilnost Makedonije, je t. i. »sladkorni škandal«¹⁰. Ni pa bil to edini škandal, ki je načenjal ugled državnih institucij.¹¹

Na varnostni položaj Makedonije v veliki meri vpliva organizirani kriminal, ki je povezan s korupcijo. Makedonija, ki leži v osrčju Balkanskega polotoka, je tranzitna država za tihotapce mamil, belega blaga, orožja, cigaret in bencina. Med gospodarskim embargom zoper ZRJ v devetdesetih letih 20. stoletja je bila Makedonija še posebej na udaru, saj so čez njeno ozemlje tihotapili še posebej velike količine blaga, v nezakonite posle pa naj bi bila vpletena tudi ugledna makedonska podjetja.¹² V letih ob izbruhu konflikta je bilo močno navzoče tudi tihotapstvo, ki ga je dovoljeval institucionalni okvir države – zaradi skorumpiranosti se je tihotapilo celo prek uradnih mejnih prehodov, od česar so se nekateri uradniki (tako makedonski kot tudi albanski) močno okoristili (International Crisis Group, 2001: 13).

¹⁰ »Sladkorni škandal« je povezan s prodajo edine tovarne sladkorja v Makedoniji v Bitoli. To je vodilo v pomanjkanje sladkorja, kar je prizadelo prehrabeno industrijo in proizvodnjo brezalkoholnih pijač. Posredovala je vlada, ki je dovolila brezcarinski uvoz omejene količine sladkorja, problem pa je v tem, da so na razpisu zmagala podjetja, ki so bila tesno povezana z VMRO-DPMNE ali DSA; posamezniki iz teh strank so tako na nedovoljen način zaslužili ogromne vsote denarja (International Crisis Group, 2001: 13).

¹¹ Korupcija se je pojavila tudi v državni carinski službi, kjer je direktor carine Dragan Daravelski posredno silil podjetnike, da so za transport prek meje uporabljali točno določeno podjetje, in sicer tisto, v katerem je imel sam pomemben vpliv. Uporaba konkurenčnih transportnih podjetij je ponavadi pomenila težave. Škandal, ki izhaja iz korupcije, se je pojavil tudi pri upravljanju s sredstvi nacionalnega zdravstvenega sklada (direktor te institucije je bil Vojo Mihajlovski, sicer generalni sekretar tedanje vlada-joče stranke VMRO-DPMNE) – ponudniki medicinskih pripomočkov so morali posredno VMRO-DPMNE dati 5 % vrednosti pripomočkov, ki jih je zdravstveni sklad nabavil. Ta odstotek se je sčasoma celo povečeval tudi do 30 %. Primerov, v katere je vpleten sam državni vrh, je še precej (International Crisis Group, 2001).

¹² Makedonski premier Georgievski je izjavil, da je 27 makedonskih podjetij, ki so proizvajala cigarete, alkohol, nafto, jeklo oz. kemične izdelke, imelo tesne stike z Miloševićevim režimom in da so bila vpletena v pranje denarja. Georgievski je tudi priznal, da so makedonske banke odpirale bančne račune za srbske državljane, prek katerih so ti poslovali s tretjimi državami (International Crisis Group, 2001: 12).

Geneza konflikta do izbruha oboroženih spopadov (2001)

»Skoraj univerzalno strinjanje je, da je preprečevanje konfliktov bolj sprejemljivo kot njihova »sanacija«, zato morajo biti strategije za preprečevanje usmerjene na vzroke konfliktov, ne le na simptome nasilja«

(Annan, 2000: 44).

Medetnični konflikt v Makedoniji se ni začel z nastankom samostojne makedonske države. Njegove korenine segajo daleč v zgodovino in v tej luči je potrebno razumeti tudi zgoraj zapisane besede nekdanjega generalnega sekretarja OZN Kofija Annana in na ta način tudi obravnavati konflikt med makedonsko in albansko etnično skupnostjo, ki je – tako kot večina sodobnih znotrajdržavnih konfliktov – strukturne narave.¹³

Skupščina Republike Makedonije je neodvisnost razglasila 17. septembra 1991 na podlagi rezultatov referendumu o neodvisnosti, ki so ga izvedli 8. septembra 1991. Za samostojno državo je glasovalo 95,32 % udeležencev referendumu, legitimnost pa mu je spodkopalo dejstvo, da so Albanci referendum v veliki večini bojkotirali. Nov pravni in politični okvir Makedonije je bil zaključen s sprejetjem Ustave 17. novembra istega leta.¹⁴ Z začetka poti Makedonije kot samostojne države velja omeniti tudi ustavni zakon iz januarja 1992, ki je določil, da Makedonija ne bo več sodelovala v institucijah zveznih (jugoslovanskih) oblasti, prav tako je bil s tem zakonom prekinjen mandat vseh predstavnikov zveznih oblasti v Makedoniji. Makedonija je bila v OZN sprejeta 8. aprila 1993 z imenom Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija (*Former Yugoslav Republic of Macedonia*, FYROM), nato pa je postala članica še drugih mednarodnih organizacij (Danforth, 1995: 98, 145).¹⁵

Z razpadom SFRJ in nastankom novih držav se je albansko prebivalstvo, ki je do začetka devetdesetih let 20. stoletja živelo v SFRJ, znašlo v novi politični realnosti, ki je nastaja na ozemlju nekdanje skupne države – nove državne meje so zarezale tako, da so Albanci nekdanje SFRJ po novem živeli v dveh državah: a) v okviru ZRJ v pokrajini Kosovo, v nekaterih južnosrbskih

¹³ Konflikt je bil nauzoč tudi v času SFRJ, vendar je bil percipiran predvsem kot boj Albancev za njihove narodnostne pravice v širšem okviru, torej okviru celote SFRJ, ne le znotraj Makedonije; Albanci znotraj SFRJ so bili namreč razmejeni zgolj z republiškimi mejami, ki pa zaradi enostavnega prehajanja niso predstavljale bistvene ovire za njihovo politično delovanje in povezovanje. Pomemben razlog, da se konflikt ni razveljal prej, je bila tudi politika Titove SFRJ, ki je nacionalistične težnje praviloma zatrla s silo.

¹⁴ Pot Makedonije v neodvisnost se je sicer uradno začela že 25. januarja 1991, ko je skupščina tedaj še Socialistične republike Makedonije sprejela Deklaracijo o suvereni in neodvisni državi Makedoniji. V Deklaraciji je bilo eksplicitno nakazano, da je razglasitev neodvisnosti le še vprašanje časa.

¹⁵ Makedonija je postala polnopravna sodelujoča država OVSE oktobra 1993, novembra 1995 je bila sprejeta v Svet Evrope, 15. novembra 1995 v Partnerstvo za mir, 1997. je postala članica Evroatlantskega partnerskega sveta, 29. aprila 1997 je podpisala Stabilizacijsko-pridružitveni sporazum z Evropsko unijo.

občinah (Preševo, Medveđa in Bujanovac) in na vzhodu Črne gore;¹⁶ b) v zahodnem delu Makedonije.¹⁷

V nekaj več kot dvomilijonski Makedoniji je skozi sodobno zgodovino ves čas živelo albansko prebivalstvo. Njihovo relativno število je vse od popisa l. 1948 naraščalo, izjema je bil le popis iz l. 1953, ko je bil njihov delež 12,5 %.¹⁸ Z naslednjim popisom l. 1961 in vse do zadnjega popisa l. 2002 je njihovo število konstantno naraščalo – v tem popisu se je za Albance opredelilo 25,17 % prebivalcev Makedonije (oz. 509083 oseb), za Makedonce pa 64,17 % (1297981 oseb). Ob tem velja omeniti tudi dejstvo, da je delež Makedoncev po popisih od leta 1961 do zadnjega popisa l. 2002 konstantno upadal (Grizold *et al.*, 2007).¹⁹

Zaradi krhkega miru v soseščini Makedonije po razpadu SFRJ (Srbija, še posebej Kosovo, Albanija ter nenazadnje tudi Bosna in Hercegovina) so v Makedonijo preventivno poslali čete OZN – misijo UNPROFOR (*United Nations Protection Force*), ki se je marca 1995 preoblikovala v misijo UNPREDEP (*United Nations Preventive Deployment Force*). Mandat misije, sicer prve preventivne pod okriljem OZN, je imel tri glavne naloge: 1) opazovati razmere v obmejnih regijah ob meji s Srbijo in Albanijo, ki bi lahko ogrozile ozemeljsko celovitost Makedonije; 2) s svojo navzočnostjo zmanjšati varnostno grožnjo, izhajajočo iz katerega koli vira ogrožanja; 3) uporaba dobrih praks in načinov upravljanja z makedonskimi oblastmi, ki bi pripomogli k zagotavljanju miru in varnosti. Misija je poleg sredstev preventivne navzočnosti, dobrih praks za gradnjo zaupanja (*confidence-building*), mehanizmov zgodnjega opozarjanja, nadzorovanja, poročanja in izvajanja nekaterih socialnih projektov imela tudi nalogo analizirati dejavnike, ki bi lahko destabilizirali oziroma povzročili krizo v novonastali mladi državi. Izkazalo se je, da je imel UNDPREDEP interes zagotavljati potrebni okvir za izvajanje institucionalnih reform, izboljšati policijski in sodni sistem, uresničevati spoštovanje človekovih pravic, reformirati volilni sistem ter tudi spodbuditi socialni in gospodarski razvoj makedonske države. UNPREDEP je tako pomenil

¹⁶ Z razglasitvijo neodvisnosti Črne gore junija 2006 so se Albanci »znašli« v še eni novi državi, Črni gori.

¹⁷ Do razpada SFRJ in vzponom nacionalističnega režima Slobodana Miloševića so bili v Makedoniji živeči Albanci najbolj politično in kulturno povezani z upravnim središčem Kosova, Prištino. To mesto je bilo, *inter alia*, tudi središče visokošolskega izobraževanja v albanskem jeziku v okviru SFRJ, po razpadu SFRJ pa so bili tisti Albanci, ki niso živeli na Kosovu, odrezani od Prištine. Vprašanje izobraževanja na visokih šolah v albanščini se je kasneje izkazalo za eno najbolj problematičnih področij odnosov med makedonskimi oblastmi in albansko skupnostjo.

¹⁸ Glavni razlog za upad albanskega prebivalstva leta 1953 je posledica tega, da so bili Turki, makedonski muslimani in Romi, ki so bili še leta 1948 v popisu opredeljeni kot Albanci, po novem popisu registrirani kot Turki.

¹⁹ Ob tem je pomemben tudi podatek, da veliko Albancev, med katere so z razpadom SFRJ nove meje grobo zarezale, živi v državah v neposredni soseščini Makedonije (Albanija, Kosovo, Črna gora, Srbija in Grčija).

vseobsežno operacijo preventivne diplomacije z multifunkcionalno strategijo, ki je pomenila, da so bile akcije preventivnega delovanja celostno načrtovane in izpeljane.

V skladu z razvojem dogodkov v Makedoniji in na Zahodnem Balkanu je Varnostni svet OZN 28. maja 1997 sprejel resolucijo 1110, ki je predvidela zmanjšanje misije UNPREDEP za 300 vojakov, torej na 750 vojakov, število mednarodnih opazovalcev pa so zmanjšali z 19 na 8. Istega leta je Varnostni svet OZN podaljšal mandat UNDPREDEP-a do 31. avgusta 1998, po tem datumu pa je bil predviden umik vojaške komponente misije. Zaradi povečanja napetosti v regiji (dogodki v Albaniji, počasno in težavno uresničevanje daytonskega sporazuma v Bosni in Hercegovini, problemi na Kosovu in nedoločena meja med Makedonijo in ZRJ) so odločitev kasneje spremenili in odločili, da vojaška komponenta še ostane (Grizold *et al*, 2007).²⁰ Delovanje misije UNDPREDEP lahko povečini ocenimo kot uspešno paradigmo preventivnega ohranjanja miru in pomemben dosežek mednarodne skupnosti.²¹ Ob drugačnem razvoju dogodkov in potez ključnih akterjev v mednarodni skupnosti bi se namreč lahko ponovili znani scenariji iz nemirne regije: etnično čiščenje, begunci, masakri in vsesplošno uničenje. Vsekakor pa UNPREDEP ni bil panacea za temeljne probleme znotraj makedonske družbe.

Misija UNPREDEP se je končala leta 1999, nato pa so v Makedonijo prišli vojaki zveze Nato.²² To leto je bilo za Makedonijo sicer zelo težavno, saj se je vanjo pred nasiljem srbskih sil zateklo nekaj manj kot 300 tisoč beguncev s Kosova, kar je pomenilo varnostno grožnjo za stabilnost države. Število ljudi v Makedoniji se je povečalo za 14,77 % in v makedonski etnični skupnosti se je okreplil občutek, da je njihova identiteta v lastni državi ogrožena.²³ Spremenila se je tudi, vsaj začasno, demografska, socialna in gospodarska struk-

²⁰ Julija 1998 je Varnostni svet OZN sprejel resolucijo 1186, s katero se je število vojakov v tej misiji povečalo na 1050.

²¹ Še posebej konstruktivno vlogo UNDPREDEP-u pri obvladovanju konflikta v Makedoniji pripisuje Alice Ackermann (v Väyrynen, 2003: 66). Javnomenjska raziskava, ki so jo izvedli l. 1997 v Makedoniji, je pokazala, da je večina Makedoncev misiji pripisovala pozitivno vlogo, čeprav velik delež uprašanih o njej ni imel posebnega mnenja (Georgieva v Väyrynen, 2003: 66). Jentleson (2003: 39) meni, da je bil eden od poglavitnih vzrokov za uspešnost misije UNDPREDEP dejstvo, da je bila misija kredibilna, torej da je bila dovolj močna, oborožena in izurjena.

²² Misija UNPREDEP se je končala l. 1999, ko je njeno podaljšanje v Varnostnem svetu OZN zavrnila Kitajska. Razlog za to je bilo makedonsko priznanje Tajvana, kar je na Kitajskem seveda sprožilo buren odziv. Po nekaterih razlagah je Makedonija Tajvan priznala ravno s tem namenom, da se mandat UNPREDEP-a konča, saj so želeli varnostna zagotovila dobiti od Nata, kar se je kasneje tudi zgodilo; po nekaterih drugih razlagah je šlo pri priznanju Tajvana za politično zelo kratkovidno potezo, ki jo je izsilila skupina nekaj vplivnih oseb. Tajvan je priznanje »nagradil« z 1,8 milijarde ameriških dolarjev; veliko od tega denarja naj bi končalo v žepih posameznikov.

²³ Nekateri avtorji, npr. Žagar (v Gabrič, 2006), trdijo, da je begunska kriza imela celo pozitiven učinek na medetnične odnose, ker je Makedonija kot država ponudila zatočišče pregnanim kosovskim Albancem, to pa naj bi okreplilo identifikacijo makedonskih Albancev z državo Makedonijo.

tura, iz »oaze miru« se je država spremenila v »*place d'armee*«. Po napadu Nata na ZRJ spomladi 1999, ko so v skladu z resolucijo Varnostnega sveta OZN srbske enote zapustile Kosovo, se je večina kosovskih beguncev sicer vrnila na domove. Kosovska kriza je vplivala na to, da je vprašanje etnične identitete v že tako krhki in nizko kohezivni družbi spet prišlo na površje: makedonski Albanci so etnične Makedonce obtoževali, da niso sočutni do njihovih kosovskih bratov, Makedonci pa so v beguncih videli potencialne borce Osvobodilne vojske Kosova (OVK).²⁴ Sočasno je makedonska policija na severu Makedonije v vaseh, kjer so živeli pretežno Albanci, izvedla več racij in odkrila velike količine orožja in streliva.²⁵ Pojavil se je utemeljen sum, da sever Makedonije služi kot veliko oporišče oz. center za rekrutiranje borcev OVK, ki so se borili proti vojski ZRJ na Kosovu.

Albanska manjšina v novi makedonski ustavi ni bila opredeljena kot konstitutivni narod, kar pomeni, da so imeli Albanci v Makedoniji *de iure* celo manjše pravice, kot jim jih je zagotavljala jugoslovanska ustava iz l. 1974.²⁶ Nezadovoljstvo albanske skupnosti je razpihovalo tudi dejstvo, da ni imela zagotovljenih nekaterih manjšinskih pravic, npr. pravice do izobraževanja v albanščini na visokih šolah.²⁷ V SFRJ sta makedonska in albanska skupnost vendarle razvili osnovno stopnjo (miroljubnega) sobivanja, a odnosi nikoli niso presegli česa več kot izogibanja medsebojnih konfliktov in prostovoljne segregacije. Leta 1992 so makedonski Albanci izvedli referendum, na katerem je velika večina podprla teritorialno avtonomijo z Albanci poseljenih območij.²⁸ Proalbanski protesti, ki so se vrstili po teh dogodkih, so nakazovali težnje albanske skupnosti po aktivnem uresničevanju njihovih manjšinskih pravic (Grizold *et al*, 2007, Stermec, 2004: 27).²⁹

²⁴ Vprašanje identitete in njene zaščite v okviru države je za mednarodne odnose postalo še posebej aktualno po koncu hladne vojne, saj je takrat naraslo število znotrajdržavnih konfliktov, ki so temeljili na vprašanju (etnične) identitete. Koebenhavenska šola t. i. societalno varnost, ki je imanentno povezana z vprašanjem identitete, opredeljuje kot eno od področij vseobsežnega koncepta varnosti (Buzan *et al*, 1998).

²⁵ Tudi po l. 2001, ko je izbruhnil konflikt, so bili primeri zaplembe orožja na območjih, kjer živijo pretežno Albanci, pogosti (South East European Times, 2006).

²⁶ Adamson in Jović (2004: 293–311) sta analizirala novo oblikovanje političnih identitet v Makedoniji po razpadu Jugoslavije in ugotovila, da so se Makedonci iz ustavnega naroda »napredovali« v večino, medtem pa so se Albanci v Makedoniji znašli v težjem položaju, saj so morali sprejeti status manjšinske skupnosti, kar je bilo v nekdanji jugoslovanski marksistični terminologiji celo politično nekorektno. Vztrajali so, da se izenačijo z Makedonci, torej da se jim prizna status naroda.

²⁷ Eden od glavnih razlogov, zaradi katerega se sodelovanje s politične ravni med obema glavnima etničnima skupnostma v Makedoniji ni preneslo tudi na socialno raven, je po mnenju Petroske-Beske in Najcevske (2004) nekakovosten izobraževalni sistem, ki ne združuje, ampak reproducira tradicionalne segregacijske vzorce.

²⁸ Za avtonomijo je glasovalo več kot 90 % udeležencev referenduma. Nekatere občine na zahodu Makedonije so celo razglasile avtonomijo, npr. t. i. Republika Vevčani, aprila 1992 pa je bila razglašena tudi avtonomija t. i. Albanske avtonomne republike Iliride.

²⁹ Protesti so bili uperjeni proti prepovedi uporabe albanskega jezika na visokih šolah in prepovedi uporabe albanskih nacionalnih simbolov. Demonstracije so se sprevrgle celo v nasilne spopade albanskih

Deli makedonskih Albancev so bili nezadovoljni z njihovo zastopanostjo v vladi; trdili so, da je zgolj simbolična – vsaj do l. 1998, ko je zmagovalna makedonska politična stranka VMRO-DPMNE na parlamentarnih volitvah sklenila koalicijo z DSA. Vse albanske politične stranke so si med glavne cilje zadale doseg več političnih in kulturnih pravic za Albance, vendar pa so implementacijo tega v realnosti mnogi videli kot nezadovoljivo in prepočasno. Prav to nezadovoljstvo je postalo izhodišče za mobilizacijo dela makedonskih Albancev februarja 2001, ki so začeli oborožen odpor proti makedonskim oblastem.

Izbruh in potek oboroženega konflikta

Konflikt je eskaliral januarja 2001 v vasi Tanuševci v neposredni bližini meje s Kosovom, ko je bilo napadeno policijsko vozilo – ob napadu je en policist umrl, trije pa so bili ranjeni. Napetosti so se sicer zaostrovale že v letih pred dogodki v Tanuševcih.³⁰ Napad je ostro obsodil tudi vodja DSA Arben Xhaferi in ga označil ne le za dejanje zoper makedonsko državo, temveč tudi za dejanje, ki škoduje interesom Albancev v Makedoniji. Odgovornost za napad je prevzela Osvobodilna narodna vojska (ONV), ki je poslala makedonskemu časopisu Dnevnik sporočilo, da je šlo za napad omejenih razsežnosti, ki je bil uperjen proti makedonskim zavojevalcem in njihovim albanskim sodelavcem.³¹ Sporočilo do tedaj neznane skupine je v makedonski javnosti sprožilo razburjenje, informacije, ki so začele krožiti o ONV, pa so bile protislovne.³² Februarja istega leta se je zgodil še en odmeven incident, ko so albanski gverilci v Tanuševcih zajeli novinarsko ekipo neodvisne tele-

protestnikov in makedonske policije, npr. v Tetovu 1995, ko so makedonske oblasti želele zapreti samooklicano Univerzo v Tetovu, kjer naj bi izobraževanje potekalo v albansčini. L. 1996 so proalbanski protestniki zahtevali legalizacijo univerze in njeno integracijo v makedonski izobraževalni sistem. L. 1997 je prišlo tudi do več spopadov in aretacij zaradi uporabe albanske zastave; maja tega leta so v Gostivarju razobesili albansko in turško zastavo na mestni hiši, nakar je v spopadih med Makedonci na eni strani ter Albanci in Turki na drugi morala posredovati policija. Po teh dogodkih istega leta je bil sprejet zakon, ki dovoljuje etničnim manjšinam uporabo in izbiro lastnih simbolov.

³⁰ V vasi Tanuševci je ob izbruhu konflikta živelo med 350 in 700 prebivalcev, velika večina je bila Albancev. Vas leži v bližini doline Preševa, kjer so se sicer urili in organizirali albanski gverilci za napade na Kosovo. Tamkajšnje albansko prebivalstvo mejo smatra kot umetno tvorbo, ki je grobo zarezala v njihov način življenja in razdelila pripadnike enega naroda. Napetosti med makedonsko in albansko skupnostjo so se sicer stopnjevale v mesecih pred dogodki v Tanuševcih; aprila 2000 so v bližini te vasi ugrabili štiri makedonske vojakke, ugrabitelji pa so v zameno za njihovo izpustitev zahtevali Xhavitia Hasanija, kontrolverzne osebe, zaprte zaradi streljanja na uradnika makedonske vlade. Po nekaterih navedbah naj bi bil Hasani nekdanji poveljnik OVK. Leta 2000 je na tem območju večkrat prišlo tudi do streljanja med makedonskimi varnostnimi silami in tihotapci (International Crisis Group, 2001: 1–3).

³¹ Celotno besedilo sporočila je dostopno na International Crisis Group (2001: 3).

³² Notranja ministrica Dosta Dimovska je zanikala, da bi imela kakršne koli informacije o ONV, medtem ko je nekdanji direktor protitobakarske službe Aleksa Stamenkovski trdil, da je njegova služba imela informacije o tej organizaciji že več kot leto (International Crisis Group, 2001: 3).

vizijske hiše A1, istega meseca pa je v okolici te vasi večkrat prišlo do strelskih obračunov med makedonskimi varnostnimi silami in oboroženimi uporniki; pri tem je padlo nekaj pripadnikov makedonskih varnostnih sil in albanskih gverilcev (International Crisis Group, 2001: 3–5).

Vpad specialnih sil makedonske vojske v Tanuševce je spodbudil albanske gverilce, tudi nekdanje bojovnike OVK, k vojaški akciji za zaščito pretežno albanskih vasi. Iz Tanuševcev se je nasilje razširilo tudi na Tetovo, drugo največje mesto v Makedoniji, ki velja za neuradno prestolnico in politično-kulturni center Albancev v Makedoniji. Izkazalo se je, da albanske politične stranke, ki so delovale v Makedoniji, nad oboroženimi uporniki niso imele velikega vpliva, še manj pa nadzora, so se pa njihovi predstavniki zavedali naraščajoče grožnje in spoznali, da bi uporniki lahko stvari vzeli v svoje roke.³³

Vojaška ofenziva makedonske države se je, potem ko uporniki niso sprejeli ponudbe makedonske vlade, naj položijo orožje in/ali zapustijo državo, začela 25. marca 2001. Makedonske vladne sile so napredovale hitro, uporniki pa po uradnih navedbah makedonske vlade niso nudili večjega odpora. Že naslednji dan je vlada sporočila, da je makedonska vojska, čeprav je bila razmeroma slabo opremljena in izurjena, upornike pregnala iz več vasi v okolici Tetova. 29. marca je poveljstvo makedonske vojske oznanilo, da je bila vojaška ofenziva uspešna, saj so vse »teroriste«, kot so imenovali upornike, prisilili k pobegu prek meje na Kosovo. Poveljniki upornikov pa so sporočili, da so se umaknili zgolj zato, da se reorganizirajo (Jane's Information Group v International Crisis Group, 2001: 7–8).

Ob samem izbruhu konflikta se je ocenjevalo, da v uporuh sodeluje nekaj sto oboroženih albanskih gverilcev, ob podpisu mirovnega sporazuma avgusta istega leta na Ohridu pa se je izkazalo, da je v ONV sodelovalo več kot 1200 ljudi, po nekaterih podatkih celo okrog 2000. Na vrhuncu krize je ONV nadzorovala kar petino ozemlja Makedonije (International Crisis Group, 2001: 1).

K hitri organizaciji ONV je pripomoglo tudi to, da so ločnice med albansko in makedonsko skupnostjo v Makedoniji razmeroma ostre, kar pomeni, da na območjih, kjer se je ONV organizirala, ni bilo veliko Makedoncev, katerih navzočnost bi najverjetneje upočasnila mobilizacijo upornikov.³⁴ Porozna meja med Makedonijo in Kosovom ter Makedonijo in Srbijo je pripomogla k temu, da so albanski gverilci lahko razmeroma prosto prehajali meje.

³³ Več o tem v intervjujih predstavnikov International Crisis Groupa z voditeljem DSA Arbenom Xhaferijem in voditeljem Demokratske stranke za blaginjo Imerom Imerijem (International Crisis Group, 2001: 7).

³⁴ *Nasploh je politična mobilizacija v Makedoniji na osnovah etničnih premis in posledično, »etniifikacija«, problematična že sama po sebi, saj kot taka dela politični sistem države pomanjkljivo in potencialno nestabilen (Vankovska, 2003: 233).*

Deli albanskih upornikov, ki so se urili na jugu Srbije, organizirani v Osvobodilni vojski Preševa, Medveđe in Bujanovca (OVPMB), in ostanki (tedaj sicer že razpuščene) Osvobodilne vojske Kosova (OVK) so se lahko pridružili ONV. Kot cilj upora si je ONV, tako so poudarjali njeni poveljniki, zastavila politične reforme v Makedoniji, kar je sicer sovpadalo z zahtevami albanskih političnih strank. V ONV so bili kontradiktorni v svojih izjavah, kar je sprožilo veliko zaskrbljenost Makedonije in mednarodne skupnosti – ONV je npr. februarja 2001 sporočila, da je njen glavni cilj oblikovanje albanske države na Balkanu, nekaj dni kasneje pa je sporočila, da je njen glavni cilj več pravic za Albance v Makedoniji. ONV je kasneje konstantno zavračala obtožbe, da je njen resnični cilj federalizacija Makedonije, ki bi privedla v delitev oz. kasneje celo do uresničitve ideje Velikega Kosova (ali Velike Albanije).³⁵

Kot dva izmed glavnih *casus belli* konflikta, ki je eskaliral celo v oboroženega, lahko opredelimo nesorazmerno zastopanost Albancev v primerjavi z Makedonci v državnih institucijah in težave pri pridobivanju makedonskega državljanstva.³⁶ Pomemben razlog konflikta so tudi aspiracije nekaterih albanskih struj, ki si prizadevajo za odcepitev od Makedonije. Nadalje, zelo pomemben vzrok za izbruh konflikta je bil tudi odločen obračun vladnih sil, ki so razbile kriminalne združbe, ki so se ukvarjale s tihotapljenjem prek meje med Makedonijo in Kosovom.³⁷ Nekateri avtorji (npr. Gounev, 2003) menijo, da je, dokler revnejši sloji makedonske družbe ne bodo imeli zagotovljene ustrezne ekonomske alternative, iluzorno pričakovati, da se bo organizirani kriminal zmanjšal. Kljub vsem navedenim širšim vzrokom pa je mobilizacijski moment izbruhu konflikta dal neurejen položaj albanske manjšine v novonastali makedonski državi. Četudi lahko pristanemo na hipotezo, da so oborožen upor sprva zaradi ekonomskih interesov sprožili Albanci z obeh strani makedonsko-kosovske meje, se je konflikt sprevrgel v znotrajdržavni konflikt širših razsežnosti zaradi prepleta prej omenjenih

³⁵ *Obstajajo utemeljeni razlogi za trditev, da je ONV spremenila svoj deklarirani cilj zaradi jasnih in odločnih potez mednarodne skupnosti; ker so glavni akterji mednarodne skupnosti izrazili brezpogojno podporo ozemeljski celovitosti Makedonije in odločno nasprotovanje federalizaciji, je ONV, ki sama po sebi ni imela premoči, zmanjšala ambicije. Gabričeva (2006: 146) navaja, da sta take trditve potrdila tudi vodja največje takratne albanske politične stranke, Demokratske stranke Albancev, Arben Xhaferi in tednji predsednik Makedonije Boris Trajkovski.*

³⁶ *International Crisis Group (2001: 10) navaja, da med 110 tisoč in 117 tisoč makedonskih Albancev ni imelo državljanstva, medtem ko je l. 2001 makedonsko notranje ministrstvo navajalo kar desetkrat manjšo številko (11151 oseb). Zahteve za pridobitev državljanstva so bile: 15 let bivanja v Makedoniji, dokazilo o stalnem prihodu in znanje makedonskega jezika.*

³⁷ *Po trditvah makedonske vlade gre glavne vzroke za izbruh konflikta iskati na Kosovu, kjer naj bi uporniki načrtovali celoten upor proti makedonskim oblastem. Makedonska vlada je hitro pohitela z razlago, da so napadalci s Kosova, ki nimajo podpore med Albanci v Makedoniji, kar je vprašljiva trditev, saj so številni uporniki izjavili, da so iz Makedonije (International Crisis Group, 2001: 9). Tedanji makedonski predsednik Boris Trajkovski je v intervjuju z Melito Gabrič (2006: 143) l. 2003, torej dve leti po izbruhu konflikta, celo izrazil mnenje, da se je upor začel zaradi kriminalnih razlogov.*

vzrokov, katerih skupni imenovalc so vprašanja, povezana z identiteto in položajem albanske etnične skupnosti v makedonski državi.

Albanci so zaradi svojega statusa znotraj Makedonije, ki jim ga politični mehanizmi makedonske države niso zagotavljali, protestirali na različne načine že od osamosvojitve Makedonije. Neuspeh albanskih političnih strank (ali pa trdna stališča makedonske strani), da bi se uvedle zahtevane reforme na področju političnih, gospodarskih in kulturnih pravic, je vodil do oboroženega upora. Makedonska vlada se je z reformami, ki se tičejo uporabe albanskega jezika v državnih institucijah, etnične sestave policijskih sil, ustanovitve univerze, na kateri bi se poučevalo v albanščini, in tudi administrativne decentralizacije sicer začela ukvarjati in odpravljati pomanjkljivosti (za to je vlada med drugim že namenila tudi določena finančna sredstva), vendar je oborožen upor izbruhnil, še preden so se reforme zares udeležile. V vsaki državi je potreben čas, da reforme zaživijo v pravi meri, še posebej v manj razvitih pa so ti procesi počasnejši, del albanske skupnosti pa je bil s hitrostjo izboljševanja statusa Albancev očitno zelo nezadovoljen (Gabrič, 2006).

Četudi so albanski gverilci trdili, da je njihov cilj izboljšanje položaja Albancev, ne pa federalizacija države, se je veliko etničnih Makedoncev balo, da so dejanske težnje Albancev delitev države in ustanovitev Velike Albanije oz. Velikega Kosova. Taki strahovi so temeljili na več dejavnikih:

- l. 1992 so makedonski Albanci izvedli referendum, na katerem so množično podprli avtonomijo območij s pretežno albanskim prebivalstvom; nekatere regije z večinskim albanskim prebivalstvom so celo razglasile avtonomijo – v prvi polovici leta 1992 so razglasili t. i. Republiko Vevčani in t. i. Albansko avtonomno republiko Ilirido;³⁸
- upor Albancev proti srbski nadvladi na Kosovu se je končal z *de facto* odcepitvijo pokrajine od ZRJ; prehodni status Kosova kot mednarodnega protektorata in možnost, da pokrajina razglasi neodvisnost (kar se je dejansko zgodilo februarja 2008), je v nekaterih albanskih krogih oživila idejo ustanovitve Velike Albanije ali pa vsaj Velikega Kosova; take ekspanzionistične ideje sta kosovski politični vrh in vlada Republike Albanije po pritisku Zahoda ovrгла;³⁹

³⁸ Kljub izidu referenduma se je potrebno vprašati o dejanski podpori projekta Velike Albanije med prebivalci Kosova, Albanije oz. Makedonije. Med drugim takšne poteze niso imele podpore pri večini makedonskih Albancev, nekateri voditelji so poskuse delitve Makedonije zavrnili. Vprašati se velja tudi o tem, ali ustanovitev Velike Albanije podpirajo Albanci v sosednjih državah. Sodeč po podatkih iz raziskave Programa OZN za razvoj (UNDP, 2006: 16), idejo Velike Albanije oz. Velikega Kosova podpira le peščica kosovskih Albancev. Rusi (v Karabeg, 2001) opozarja, da je na lokalnih volitvah na Kosovu septembra 2000 sodelovala tudi stranka, katere program je temeljil na združitvi vseh Albancev. Ta stranka je, zanimivo, doživela velik poraz, saj ni dobila niti enega predstavnika v lokalnih oblasteh. Njej podobna stranka se je sicer prebila v drugi krog, a je bila ena od najmanj pomembnih strank na Kosovu. Podoben rezultat je na volitvah v Albaniji junija 2001 doživela neka albanska stranka, katere cilj je bila unifikacija vseh Albancev – tudi ta stranka se je odrezala zelo slabo.

- ONV v Makedoniji so podpirale albanske uporniške skupine, ki so delovale v sosednjih državah: OVK⁴⁰ in OVPMB z oporišči na jugu Srbije; deklarirani cilj OVPMB je bil pridružitve južnosrbskih občin Preševo, Medveđa in Bujanovac Kosovu, morda pa tudi združitve Kosova z ozemlji severne in zahodne Makedonije; povezave ONV z OVK in OVPMB so med Makedonci zbudile sum, da je cilj ONV ustanovitev nove albanske entitete;
- obstajali so konkretni dokazi o tem, da je ONV z izgonom makedonskega prebivalstva s severozahoda Makedonije izvajala etnično čiščenje; nastajanje etnično homogenega (albanskega) ozemlja v Makedoniji, ki jih je od Albancev na Kosovu in v Albaniji ločila le (nenadzorovana) državna meja, je med Makedonci povzročila utemeljene sume, da se Albanci pripravljajo na združitve.⁴¹

Tudi analiza socio-ekonomskih dejavnikov po nastanku nove makedonske države ne govori v prid njeni stabilizaciji in uspešnosti, saj BDP Makedonije predvsem zaradi spora z Grčijo ni naraščal, kot bi lahko. Spremembe, ki so se dogajale kot posledica tranzicije, so pomenile negativne tendence v razvoju, npr. neenakomeren razvoj posameznih regij države in povečevanje razlik znotraj makedonske družbe. Neučinkovita privatizacija in gospodarsko prestrukturiranje je znižalo gospodarsko sposobnost države; posledično je to pomenilo val odpuščanj, povečanje revščine in zniževanje življenjskega standarda. Vsi ti elementi niso zagotavljali ekonomske in socialne varnosti državljanov, ki naj bi se s prehodom v tržni sistem in demokracijo okrepila.⁴² Na drugi strani se je pričakovalo, da bodo civilna družba, demokratične institucije, politični pluralizem in tržne reforme zaživele zelo kmalu, kar se ni zgodilo. Medtem se je povečal sorazmeren delež Albancev v Makedoniji, relativno število etničnih Makedoncev pa je upadalo, kar je v družbi povzročalo negotovost in nezaupanje med prebivalci na etnični osnovi.

Reševanje konflikta (Ohridski sporazum)

Ko se je v Makedoniji začel oborožen upor, je bila država že v procesu vstopanja v različne mednarodne organizacije in institucije, z uradno izraže-

³⁹ Glej npr. izjavo albanskega zunanjega ministra 15. avgusta 2001 in izjavi zunanjega in obrambnega ministra 1. oktobra 2001 (RFE/RL Newslines v Gabrič, 2006: 145).

⁴⁰ Čeprav so OVK 1. 1999 v skladu s sporazumom z mednarodno skupnostjo razpustili, je ta v svojih arzenalih še vedno imela sorazmerno velike količine orožja in opreme.

⁴¹ OVSE je ONV obtožila, da želi etnično očistiti sever Makedonije. V študiji so predstavniki organizacije zapisali, da so Makedonci pod hudimi pritiski, da se soočajo z ugrabitvami in začasnimi oduzemi prostosti in drugimi resnimi oblikami zastraševanja (Gabrič, 2006: 145).

⁴² Ekonomska in socialna varnost sta dva elementa večdimenzionalnega pristopa k sodobni varnosti, ki ga je med drugim razvila koebenhavenska šola (več o tem v Buzan et al, 1998).

nim ciljem novonastajajočega političnega razreda, da Makedonija postane polnopravna članica Evropske unije (EU) in Nata.⁴³ Tako zastavljeni zunanje-politični cilji so pripomogli k vzpostavitvi konstruktivnih odnosov nove države z mednarodnimi posredniki, posebej s predstavniki Nata, EU in OVSE. Mednarodni posredniki so pripomogli k Ohridskemu sporazumu, ki predstavlja najširši okvir za izboljšanje politično-kulturnega in socialno-ekonomskega položaja Albancev v Makedoniji.⁴⁴ Sporazum določa, da albanščina lahko postane uraden jezik na območjih, kjer živi najmanj 20 % prebivalcev; povečati se mora delež Albancev v policijskih vrstah; lokalne skupnosti so dobile več pristojnosti v procesih političnega odločanja v državi; pomembna je tudi sprememba preambule ustave, kjer je dikcija, da ima v Makedoniji suverenost makedonski narod, zamenjala dikcija, da imajo suverenost vsi državljani Makedonije (Framework Agreement, 2001).

Ohridski sporazum (*ibid.*) je predvidel izvedbo parlamentarnih volitev najkasneje do 27. januarja 2002, a so jih prelagali vse do septembra tega leta, ko je zmagala lista pod vodstvom Socialdemokratske unije Makedonije (SUM). Zmagovita lista je vladno koalicijo sklenila z albansko Demokrasko unijo za integracijo (DUI), poražena nacionalistična stranka VMRO-DPMNE, ki je implementaciji Ohridskega sporazuma nasprotovala, pa je pristala v opoziciji.⁴⁵ Po tragični smrti predsednika Borisa Trajkovskega, ki je umrl v letalski nesreči v Bosni in Hercegovini, so Makedonci aprila 2004 za novega predsednika izvolili voditelja SUM Branka Crvenkovskega, kar se je v javnosti razumelo kot podpora implementaciji Ohridskega sporazuma (Gabrič, 2006: 138), čeprav je del Makedoncev sporazumu ostro nasprotoval.

Administrativna decentralizacija, ki jo predvideva Ohridski sporazum, je bila ključnega pomena za implementacijo napredka pri zagotavljanju pravic etničnih manjšin in posledično za implementacijo celotnega mirovnega sporazuma, saj ta decentralizacija pomeni tudi okvir za zagotovitev temeljev za vzpostavitev lokalne samouprave. Večji vpliv Albancev na lokalni ravni je sprožil precej nezadovoljstva v nekaterih delih makedonske družbe, kar so s

⁴³ Makedonija je članica Natovega Partnerstva za mir od l. 1995. Z EU je kot prva država v regiji podpisala Stabilizacijsko-pridružitveni sporazum.

⁴⁴ Ohridski sporazum so 13. avgusta 2001 podpisali predstavniki dveh makedonskih in dveh albanskih političnih strank ter posebna odposlanca EU in ZDA (Atanasov, 2006: 179).

⁴⁵ Nezadovoljstvo z uveljavljanjem Ohridskega sporazuma dokazuje tudi raziskava ameriškega zunanjega ministrstva (Office of Research – Department of State v International Crisis Group, 2002: 1): s sporazumom sta bili l. 2002 nezadovoljni kar dve tretjini etničnih Makedoncev, 90 % Albancev pa ga je podpiralo. O prepadu med albansko in makedonsko skupnostjo po izbruhu oboroženega konflikta in pred podpisom Ohridskega sporazuma zgovorno pričajo tudi podatki, da kar 90 % etničnih Makedoncev ni bilo pripravljenih sprejeti spremembe preambule ustave, ki bi bila v prid Albancem, Albancev kot ustavnega naroda ni želelo priznati 98 % etničnih Makedoncev, dvojezičnosti 97 %, federalizacije države 98 % in albanske državne univerze 90 % (Atanasov, 2001: 185). Te številke govorijo o tem, kako majhna je bila relativna moč makedonskih političnih strank za uvedbo sprememb – katera koli stranka bi se tega resnično lotila, bi verjetno doživela občutno izgubo volivcev.

pridom izkoristile opozicijske stranke (med določenimi Makedonci prevladuje mnenje, da je vlada popustila Albancem na račun makedonske nacionalne suverenosti; trdijo celo, da je vlada zahodno Makedonijo žrtvovala albanskim koalicijskim partnerjem). Opozicijske stranke so celo zahtevale referendum o novem zakonu, po katerem bi Albanci dobili več samouprave (vse od uvedbe parlamentarne demokracije je bila politična mobilizacija po etničnih linijah najbolj enostaven in hkrati najbolj nevaren način za pridobivanje podpore). Mednarodna skupnost in vladajoča koalicija sta pozvali k bojkotu referendumu, saj bi se v primeru zmage nacionalistične ideje na referendumu približevanje Makedonije EU in Natu lahko zaustavilo. Referendum je zaradi nizke volilne udeležbe, ki je bila tudi posledica določenih potez pomembnih akterjev v mednarodni skupnosti, propadel.⁴⁶ Dodatno spodbudo »evropski poti« Makedonije je pomenila tudi deklaracija iz l. 2004, v kateri so parlamentarne stranke simbolično končale pokonfliktno obdobje, k poskusom dolgoročne depolarizacije družbe pa je prispevala tudi odločitev Evropskega sveta, ki je »Nekdanji jugoslovanski republikli Makedoniji« 16. decembra 2005 podelil status kandidatke za polnopravno članstvo v EU (Gabrič, 2006: 139).⁴⁷

Atanasov (2006: 183) ob očitkih, da je Ohridski sporazum le mrtva črka na papirju, ugotavlja, da je sporazum pomemben dosežek, saj je ustavil prelivanje krvi in morebiten izbruh državljanske vojne. Med pozitivne posledice uresničevanja Ohridskega sporazuma lahko prištejemo politično transformacijo upornikov ONV, ki so ustanovili politično stranko (DUI), ki je dobila na parlamentarnih volitvah l. 2002 največ glasov med albanskimi strankami.⁴⁸ Na politično-varnostnem področju je pomembno to, da je po sklenitvi Ohridskega sporazuma veliko Albancev vstopilo v policijske in vojaške vrste (tem procesom verjetno manjka kakovostne komponente, s kvantitativne pa so vendarle dosežek), dodatno spodbudo pa daje tudi proces razoroževanja.⁴⁹

Politično delovanje Albancev je z Ohridskim sporazumom sicer dobilo nov zagon, vendar so se določila začela uporabljati in interpretirati pred-

⁴⁶ *Omeniti velja, da so Združene države Amerike (ZDA) le nekaj dni pred referendumom Makedonijo priznale z imenom Republika Makedonija, kar je številne volivce spodbudilo, da se referendumu niso udeležili. Makedonci – med njimi so bili mnogi prepričani, da ZDA nediskriminacijsko podpirajo Albance – so podporo ZDA v ključnih trenutkih videli kot podporo celovitosti Makedonije.*

⁴⁷ *Stabilizacijsko-pridružitveni sporazum z EU je Makedonija podpisala že 9. aprila 2001 (Atanasov, 2006: 184).*

⁴⁸ *To je med etničnimi Makedonci sprožilo veliko frustracijo, saj je stranka, v kateri imajo pomembno vlogo tisti, ki so se l. 2001 z orožjem uprli makedonski državi, celo vstopila v vladno koalicijo (Atanasov, 2006: 186).*

⁴⁹ *Prvi val razoroževanja je organiziral Nato z akcijo Nujna žetev (Essential Harvest), naslednjega pa država l. 2003 pod imenom Amnestija za orožje. V okviru prve akcije so zbrali 3875 kosov lahkega orožja, v drugem 7571 kosov. Po nekaterih ocenah gre za skromen dosežek, saj naj bi se na makedonskem ozemlju nahajalo do 100 tisoč kosov lahkega orožja (Atanasov, 2006: 186).*

vsem v korist strankarskih interesov, ne pa v prid albanske skupnosti. Tudi kulturno vprašanje je sestavni del Ohridskega sporazuma; na tem področju, opozarja Atanasov (*ibid.*), je bila Makedonija že prej celo pred nekaterimi evropskimi državami, predvsem kar se tiče izobraževanja in prostora za gojenje albanske tradicije in navad. Kakor koli, albanščina je postala uradni jezik na območjih z več kot 20 % Albancev, po novem se uporablja tudi v parlamentu. Uradne osebne dokumente je mogoče dobiti v jeziku, ki ga izbere državljan. Uvedli so tudi nove učbenike na več področjih, ustanovljena je bila nova zasebna univerza, ki uspešno deluje (Jugovzhodna univerza Tetovo, *Southeast University of Tetovo*).

Sklep

Na temelju opravljene analize medetničnega oboroženega konflikta v Makedoniji, ki se je manifestiral spomladi 2001 in sodi v tisto vrsto znotrajdržavnih konfliktov, ki so dobili nov zamah v obdobju po koncu hladne vojne, je mogoče ugotoviti naslednje:

- 1.) Ena od pomembnih posledic radikalnih geostrateških, geopolitičnih in geoekonomske sprememb v mednarodnem sistemu po letu 1990 je preusmeritev temeljnih tokov nastajanja konfliktov z mednarodne oz. meddržavne na znotrajdržavno raven, kar se je izkazalo tudi za konflikt v Makedoniji.
- 2.) Analiza je pokazala, da je bila manifestna faza oboroženega konflikta v Makedoniji v razmeroma kratkem času pod nadzorom. Eden od glavnih razlogov, da je prišlo do pomiritve sprtih strani, je tudi odločna podpora mednarodne skupnosti in njenih glavnih akterjev na tem območju (OZN, EU, OVSE, Nato, ZDA idr.). Konflikt je prešel v latentno fazo, napetosti so se s podpisom formalno-pravnega okvirja (Ohridskega sporazuma), ki predvideva izboljšanje celotnega položaja albanske skupnosti v Makedoniji, pomirile, medtem ko temeljna nasprotja oz. vzroki za izbruh konflikta niso bili odpravljani. Glede tega je možno ugotoviti, da Ohridski sporazum vsaj za del etničnih Makedoncev pomeni povečevanje prepada med makedonsko in albansko skupnostjo, saj ga interpretirajo kot (preveliko) popuščanje Albancem.
- 3.) Konflikt v Makedoniji, ki je zdaj v latentni fazi, se lahko ob določenih razmerah in razvoju dogodkov vnovič razvije v akutno, manifestno fazo. Eden od pomembnih dokazov za trditev, da je Makedonija še zelo daleč od tega, da bi bila temeljna nasprotja med makedonsko in albansko etnično skupnostjo presežena, je dejstvo, da je prišlo v Makedoniji v začetku leta 2008 do resne politične krize, ki je izvirala iz pritožb albanske koalicijske partnerice, češ da se Ohridski sporazum prepočasi implementira.

- 4.) Iz analize sledi, da sta pomembna dejavnika, ki zavirata stabilizacijo in prispevata k ustvarjanju občutka neenakopravnosti tudi na etnični podlagi na tem območju, korupcija in organizirani kriminal. Omenjena pojava sta navzoča tako v Makedoniji kot tudi širši regiji (Kosovo).
- 5.) Nedavne politične spremembe mednarodnega okolja v neposredni soseščini (npr. razglasitev kosovske neodvisnosti) Makedoniji še bolj otežujejo stabilizacijo. V zvezi s tem lahko izpostavimo vsaj dve dejstvi, ki nakažujeta težave tudi v prihodnje: prvo, Makedonija na spomladanskem vrhu Nata v Bukarešti l. 2008 ni dobila povabila za članstvo v tej organizaciji, ki bi lahko s svojimi mehanizmi in politikami pomembno prispevala k stabilizaciji Makedonije in ostalih držav Zahodnega Balkana, in drugo, nerazrešen spor z Grčijo stabilizacijo Makedonije otežuje že sam po sebi.
- 6.) V sodobni strokovni literaturi s področja preprečevanja in upravljanja konfliktov (npr. Kaldor, 2006; Väyrynen, 2003, idr.) se izpostavlja, da znotrajdržavni konflikti po koncu hladne vojne pogosto ustvarjajo nova pravila, lahko redefinirajo meje in izpostavijo probleme etnične identifikacije. V tem obdobju, ko je konflikt v Makedoniji v latentni fazi, velja izpostaviti, da bi bilo za celovito razrešitev tega kompleksnega medetničnega konflikta (z jezikovno-političnimi, identitetnimi, socialno-ekonomskimi, idr. razsežnostmi) potrebno zagotoviti predvsem dvoje: a) voljo in temeljni konsenz vseh delov (tako makedonskega kot tudi albanskega) političnega razreda, kakor tudi drugih delov družbe, da se vzpostavi kulturno-civilizacijski okvir, ki bo omogočal nadaljnji razvoj multikulturalizma, b) pripravljenost sosednjih držav in celotne mednarodne skupnosti – od sosednjih držav, ki imajo interes na tem območju, do mednarodnih nevladnih in vladnih organizacij (EU, OZN, Nato, OVSE idr.) ter drugih akterjev, ki si prizadevajo za stabilizacijo območja – da zagotovijo takojšnjo politično, gospodarsko in drugo pomoč, ki bi pripomogla k stabilizaciji, doseganju kompromisov in ustvarjanju najvišjega možnega skupnega imenovalca med etničnimi skupinami za nadaljnje sobivanje v eni državi.

LITERATURA

- Ackermann, Alice (1999): *Make Peace Prevail. Preventing Violent Conflict in Macedonia*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Atanasov, Peter (2006): *The Progress of the »Ohrid Process« in Macedonia*. V Jean-Jacques de Dardel, Gustav Gustenau in Plamen Pantev (ur.): *Post-Conflict Rehabilitation. Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community*. Dunaj, Sofija: National Defence Academy and Bureau for Security Policy. Dostopno na http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/10_wg_pcr_atanasov_120.pdf (30. maj 2008).

- Adamson, Kevin in Dejan Jović (2004): The Macedonian-Albanian political frontier: the re-articulation of post-Yugoslav political identities. *Nations and nationalism* 10(3), 293–311.
- Annan, Kofi A. (2000): Millenium Report of the UN Secretary General: We, the Peoples, Role of the UN in 21st Century. Dostopno na <http://www.unmillenniumproject.org/reports/fullreport.htm> (5. maj 2008).
- Baylis, John in Steve Smith (2001): The globalization of world politics: an introduction to international relations. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Buzan, Barry in Ole Waever, Jaap de Wilde (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Danforth, Loring M. (1995): *Macedonian conflict. Ethnic nationalism in a transnational world*. New Jersey: Princeton University Press.
- Deutsch, Karl (1978): *The Analysis of International Relations*. New Jersey: Prentice Hall.
- European Commision (2008): Communication from the Commision to the European Parliament and the Council. Western Balkans: Enhancing the European Perspective. Dostopno na http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/balkans_communication/western_balkans_communication_050308_en.pdf (28. maj 2008).
- Framework Agreement (2001), podpisan 13. avgusta 2001. Dostopno na http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/police_and_internal_security/OHRID%20Agreement%2013august2001.asp (5. maj 2008).
- Gabrič, Melita (2006): *Mediation as means of transforming a violent conflict: a case study of the mediation in the Macedonian conflict*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Gounev, Philip (2003): Stabilizing Macedonia: conflict prevention, development and organized crime: Stability will not come to Macedonia until its rampant organized crime is addressed. *Journal of International Affairs* 57(1), str. 229–244.
- Greco, Ettore (1999): Conflict Prevention in Macedonia. V *Conflict Prevention Policy of the European Union. Conflict Prevention Network, Yearbook 1998/99 of the Conflict Prevention Network*. Baden Baden: European Commision.
- Grizold, Anton (2005): *Slovenija v spremenjenem varnostnem okolju: k razvoju obrambno zaščitnega sistema: izzivi in spodbude*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Grizold, Anton, Marina Mitrevska in Anthony Wanis-St.John (2007): *Prevention And Conflict Management In Intrastate Contexts: The Case Of Macedonia*. Working paper. International Seminar: Security And Cooperation In South-Eastern Europe, Dubrovnik, Hrvaška.
- Holsti, J. Kal (1996): *War, the State and the State of War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- International Crisis Group (2001): *The Macedonian Question: Reform or Rebellion?* International Crisis Group Balkans Report 109, april. Dostopno na <http://www.reliefweb.int/library/documents/2001/icg-fyrom-05apr.pdf> (3. maj 2008).
- International Crisis Group (2002): *Macedonia's Public Secret: how corruption drags the country down*. ICG Balkans Report 133. Dostopno na <http://www1>.

- worldbank.org/publicsector/anticorrupt/Macedonia(Crisisweb).pdf (10. maj 2008).
- Jentleson, Bruce W. (2003): The realism of preventive statecraft. V David Carment in Albrecht Schnabel (ur.): *Conflict Prevention: Path to Peace or Grand Illusion?* Tokio, New York, Pariz: United Nations University Press.
- Kaldor, Mary (2006): *New and old wars*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Karabeg, Omer (2001): War in Macedonia: Imported Terrorism or An Internal Rebellion? (Part 1). *South Slavic Report* 3(33). Radio Free Europe / Radio Liberty, 20. september 2001.
- Nicholson, Michael (1998): Realism and utopianism revisited. V Tim Dunne, Michael Cox in Ken Booth (ur.): *The Eighty Years' Crisis: International Relations 1919-1999*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petroska-Beska, Violeta in Mirjana Najcevska (2004): *Macedonia: Understanding History, Preventing Future Conflict*. United States Institute of Peace, Special Report 115, februar. Dostopno na <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr115.pdf> (15. junij 2008).
- South East European Times (2006): Macedonian police finds illegal arms depot in Tetovo region. 27. 3. Dostopno na http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/newsbriefs/2006/03/27/nb-06 (10. maj 2008).
- Stermec, Renata (2004): *Vloga OZN pri reševanju krize v Makedoniji od leta 1991 do 1999*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Tatalović, Siniša (1999): Etnični konflikti in varnost Makedonije. *Teorija in praksa* 36(6), 1041-1052.
- Tuhina, Gjeragina (2008): NATO Blames Macedonia for Bid Rejection. *Balkan Insight*, 4. april. Dostopno na <http://www.balkaninsight.com/en/main/news/9147/> (1. maj 2008).
- UNDP (2006): *Early Warning Report Kosovo*. Report 15. Dostopno na <http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/EWR15FinalENG.pdf> (3. maj 2008).
- Vankovska, Biljana (2003): *Ten Years of Virtual Reality: Macedonian State-Building and Security Sector Reform*. V Anton Grizold (ur.): *Security and Cooperation in Southeastern Europe*. Security Studies Collection. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Väyrynen, Raimo (2003): Challenges to preventive action: The cases of Kosovo and Macedonia V: David Carment in Albrecht Schnabel (ur.): *Conflict Prevention: Path to Peace or Grand Illusion?* Tokio, New York, Pariz: United Nations University Press.